

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію НІКОЛАЄВА Миколи Ілліча

«Просопографія політичної та культової еліти Ольвії Понтійської V ст. до н. е. – I ст. н. е. (на основі синхронізації епонімного каталогу *IosPE. I². 201*)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Сучасна українська історична наука безумовно має вагомі здобутки у висвітленні вузлових проблем вітчизняної історії. Дослідження історії України успішно ведуться у кожному університеті та науковій установі. Є підстави говорити і про певне пожвавлення у царині вивчення вузлових проблем всесвітньої історії. На жаль, такі напрямки історичних досліджень як антикознавство, медієвістика, епіграфіка, просопографія не належать до пріоритетних у вітчизняній історіографії. У цьому контексті слід вітати роботу Миколи Ілліча Ніколаєва, що спрямована на створення твердої та реальної хронологічної основи просопографії та соціально-політичної історії Ольвійського полісу у V ст. до н.е. – I ст. н.е. Зазначимо, що просопографічні студії на сьогодні є важливою складовою процесу дослідження соціальної історії стародавнього суспільства та реконструкції життєвого шляху персоналій античної доби.

Традиційно датування ольвійських епіграфічних пам'яток – джерел побудови просопографії і соціально-політичної історії – базувалося на суто суб'єктивних ознаках, про що автор справедливо говорить у вступі (с. 6). Відтак розробка теорії синхронізації та реконструкції стародавніх календарів, які позбавлені хронологічного репера та знаходяться у фрагментарному стані, фактично виходить за рамки Ольвійського поліса та зумовлює актуальність та значимість дисертаційного дослідження М.І. Ніколаєва. Вагомість досліджень М.І. Ніколаєва підтверджується коментарями до його праць, що опубліковані у авторитетних міжнародних виданнях: *Bulletin épigraphique*, *Supplementum epigraphicum Graecum*,

Aristeas. Особливої ж актуальності даному дослідженню надає те, що комплексне дослідження просопографії політичної та культової еліти Ольвії представлено у вітчизняній історіографії виключно науковим доробком дисертанта.

Дисертація виконана у контексті досліджень вузлових проблем античної історії, що ведуться у відділі спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України у рамках теми «Спеціальні історичні дисципліни в контексті розвитку європейської науки» (державний реєстраційний номер 0115U002126) та на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у рамках теми «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (державний реєстраційний номер 0116U007146).

Метою, яку ставить перед собою автор дисертації, є побудова “просопографії політичної та культової еліти, як основи суспільно-політичної історії Ольвії Понтійської на ґрунті синхронізації та реконструкції епонімного Каталогу IosPE. I2. 201 (календаря) та у взаємозв’язку з іншими джерелами”.

Не викликає жодних сумнівів наукова новизна рецензованої дисертації, яка полягає насамперед у тому, що в ній вперше у вітчизняній історіографії здійснюється спроба синхронізації та реконструкції епонімного Каталогу Ольвії Понтійської.

Традиційна структура роботи – вступ, три розділи та висновки, – має логічний і раціональний характер, цілком відповідає поставленій меті і сформульованим завданням і дає можливість ґрунтовно розглянути головні аспекти тематики дослідження. Позитивним моментом є наявність додатків, з яких два є невід’ємною складовою рукопису та одинадцять – це результати досліджень, узагальнені та приведені до вигляду зручного для практичного використання.

У вступі автор окреслює наявну проблему, яка полягає в існуванні протиріччя між здобутою багаторічними дослідженнями великою кількістю різноманітних написів Ольвії, що є джерелами побудови її історії, та існуючими традиційними методами датування цих пам'яток, які є суто суб'єктивними та наближеними. Ця контрверза викликає безліч дискусій щодо датування тієї чи тієї пам'ятки та, безумовно, є реальною перешкодою для побудови об'єктивної соціально-політичної історії Ольвійського полісу. Водночас, у сучасній історіографії є яскраві приклади застосування так зв. епонімних календарів до побудови твердої хронологічної основи соціально-політичної історії, зокрема, Мілета, Родоса, Афін, про що автор справедливо говорить (с. 6). Застосування стародавнього календаря ставить проблему його синхронізації з сучасним літочисленням. Ця вимога обумовлює необхідність існування хронологічного репера (або групи реперів). Мабуть, найбільш яскравим прикладом хронологічного репера є факт виконання Олександром Македонським почесної посади стефанефора-епоніма в Мілеті в 333 р. до н.е., про що справедливо говорить дисертант (с. 7, 42). Справді, зазначений факт дозволив прив'язати декілька століть історії Мілета до абсолютної хронології. У цьому контексті автором ставиться амбітне завдання, присвячене розв'язанню проблеми, яка «традиційно вважалася «нерозв'язною». Автор має на увазі побудову «єдиної хронологічної основи просопографії в контексті суспільно-політичної історії Ольвії Понтійської» (с. 8). Складність проблеми зумовлена відсутністю хронологічного репера та фрагментарним станом календаря Ольвії. Як вказує здобувач, розв'язання цієї проблеми можливе за умови застосування сучасних загальнотехнічних методів системного аналізу та математичного моделювання (с. 7 – 8).

Грунтовним видається аналіз джерельної бази проблеми. Автор скрупульозно розглядає значення різних видів джерел для вивчення окремих аспектів проблеми. У дисертації опрацьовано усі, відомі на сьогодні написи, в яких у той чи той спосіб згадуються ольвіополіти. Зазначимо, що тільки лапідарних написів у дослідженні використано понад 260. В останні роки, за допомогою сучасних технічних приладів, в Ольвії

знайдено велику кількість магічних написів – списків ольвіополітів. Як видається, у дисертації розглянуто усі відомі на сьогодні магічні написи Ольвії.

До беззаперечного позитиву дисертації треба віднести глибокий аналіз історіографії проблеми. Окремо слід відзначити орієнтацію автора на кращі зразки вітчизняної та світової історичної науки. Це дало можливість визначити сучасний стан вивчення теми і знайти шляхи розв'язання поставлених проблем. Список літератури налічує 512 позицій, з яких 117 – іноземними мовами. Підсумовуючи історіографічний огляд, автор робить досить обґрунтований висновок про те, що «нечисленні спроби віднайти хронологічний репер для синхронізації епонімного Каталогу з застосуванням традиційних методів палеографії та епіграфіки не призвели до скільки-небудь відчутного результату» (с. 44). Дисертант справедливо вказав на відсутність, за незначним винятком, спеціальних досліджень щодо просопографії ольвійської еліти (с. 45).

Третій підрозділ першого розділу дисертації розбитий на 6 параграфів. У ньому розкриваються принципи розробки універсальної теорії реконструкції та синхронізації стародавніх календарів, які перебувають у фрагментарному стані та позбавлені хронологічних реперів. Зазначимо, що більшість стародавніх календарів археологи знаходять саме у пошкодженому стані. Залучення для вирішення проблеми математичної моделі, тобто заміна властивостей календаря звичайною матрицею, видається достатньо обґрунтованим. Достатньо аргументованим видається теоретичне обґрунтування реконструкції початкового розміру пошкодженого календаря через застосування закону генеалогії.

Визнаючи значний внесок автора дисертації в дослідження зазначених питань, до цього розділу слід висловити і деякі зауваження. Говорячи про наративні джерела, дисертант справедливо вказує, що «Ольвії Понтійській присвячена незначна кількість наративних джерел» (с. 16). Цілком обґрунтованими є посилання у тексті дисертації на твори Геродота і

Діона Хризостома: с. 71, 74, 145, 146, 244, 343 *etc.* Однак, у списку джерел ці автори відсутні. На сторінці 34 неточно вказано посилання на статті Петра Йосиповича Каришковського.

У другому розділі дисертації дослідником розглянуто практичні питання щодо синхронізації ольвійського календаря та його реконструкції. Слід звернути увагу на те, що дисертант пропонує декілька шляхів вирішення завдання (графічний, аналітичний, табличний), які приводять до одного результату. Це підтверджує достовірність виконаних досліджень. Досягненням другого розділу, на нашу думку, слід вважати локалізацію у календарі Ольвії «року Аполлона» та хронологічний репер – рік Каллініка Філоксенова. Як аргументовано доводить автор, в рік Каллініка Філоксенова (рік облоги Ольвії військом Зопіріона), його родич Каллінік Евксенів організував короткочасне карбування унікальних свинцевих (облогових) монет з монограмою ЕК, тобто «Каллінік Евксенів». Цей факт, на думку автора, є реальним хронологічним репером календаря Ольвії і підтверджує гіпотези Ю.Г. Виноградова та П.О. Каришковського щодо інтерпретації ольвійського декрету на честь Каллініка Евксенова. У розділі розкрито процес синхронізації та реконструкції фрагментованого у верхній та нижній частинах епонімного Каталогу Ольвії. Автор аргументовано доводить, що початковий розмір Каталогу збігається з розміром епонімного Каталогу Мілету – 110 рядів. З огляду на цей збіг, цифру 110 автор вважає «сенсаційною» (с. 119 – 120).

У третьому розділі дисертації вперше систематизовано сучасні уявлення щодо просопографії та суспільно-політичної історії Ольвії з опорою на синхронізований та реконструйований календар поліса. Основні положення розділу не викликають заперечень. На нашу думку, дещо дисонує з рештою тексту цікавий, але не пов'язаний безпосередньо з темою дослідження матеріал параграфу 3.3 щодо культу річкового божества в Ольвії (с. 306 – 311). Значна частина матеріалу, представленого у третьому розділі, вводиться у науковий обіг вперше. Зокрема це стосується

інформації про кланову боротьбу, яка супроводжувалася вигнанням та наругою над лапідарними пам'ятками ворогуючих сімей Аристократидів та Діонісіїв, до речі, найзаможніших ольвійських родин. У цьому контексті версія із засудженням пам'яті (*damnatio memoriae*), про яку говорить автор (с. 258,) нам також видається найбільш вірогідною. Заслуговує на увагу достатньо обґрунтована гіпотеза дисертанта щодо нового датування декрету на честь Нікерата Папіїва (с. 345 – 346), уточнення дати випуску декретів на честь Протогена (с. 303), синів херсонесита Аполлонія (с. 297), хронології карбування «борисфенів» (с. 283 – 287) *etc.* Відзначимо, також, новий погляд на період «раннього» Мітрідата VI Евпатора в Ольвії (с. 312 – 320). На відміну від сталих уявлень дослідник висловив аргументоване припущення про те, що цей період не був таким вже і «м'яким». Можливо, тексти декретів Ольвії погоджувалися з неофіційними представниками Мітрідата чи готувалися ними особисто. Достатньо послідовно розглянуто одномоментний перехід Ольвії (та інших держав, підвладних Мітрідату) на літочислення Понта, що зумовило необхідність фіксації у камені і епонімного календаря Ольвії (с. 320 – 325).

Найкращих слів заслуговують Додатки до дисертації (с. 410 – 525). Вони, безумовно, сприятимуть використанню здобутків дисертації широким колом дослідників.

У висновках, які відповідають визначеним завданням і кореспондуються з проблемами, що виносяться на захист, містяться головні положення автора щодо просопографії політичної та культової еліти Ольвії Понтійської V ст. до н. е. – I ст. н. е. та підсумовується аргументація щодо діяхронного характеру Каталогу.

Опрацювання тексту дисертаційного дослідження М.І. Ніколаєва переконує в тому, що він провів велику пошукову, аналітичну роботу, синтезував і узагальнив значний масив інформації. Отримані результати свідчать про оволодіння автором досліджуваною темою, про його здатність до самостійного аналізу історичних джерел, про достатню наукову і

методичну підготовку. На наш погляд, дослідницька мета дисертаційної роботи досягнута, а її наукові завдання реалізовані успішно.

Результати наукового пошуку дисертанта пройшли належну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали і висновки дисертації можуть бути використані в подальшій науково-дослідній та навчальній роботі істориків, при написанні монографій, наукових і науково-популярних праць.

Уважний аналіз і вивчення дисертаційної роботи М.І. Ніколаєва дає підстави стверджувати, що вона є самостійним, завершеним, комплексним науковим дослідженням, тема і зміст якого адекватно відображені у авторефераті дисертації, а також у сорока трьох публікаціях, дві з яких – це одноосібні монографії, 23 – наукові статті у фахових виданнях, 9 – статті у закордонних виданнях. Висновки дисертації містять науково обґрунтовані результати, які розв'язують поставлені завдання і є суттєвими для вивчення історії Ольвійського поліса та антикознавства загалом.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу М.І. Ніколаєва та отримані результати, слід висловити деякі зауваження та побажання.

1. Хронологічні межі дослідження (V ст. до н.е. – I ст. н.е.) видаються достатньо обґрунтованими, але не співпадають з традиційною періодизацією головних етапів історичного розвитку Ольвійського поліса. На нашу думку, у контексті отриманих результатів дослідження, доцільно було би висловити ставлення щодо існуючих варіантів періодизації історії Ольвійського поліса, які базуються на еволюції грошового обігу, архітектури *etc.* Чи матеріал дослідження виявляє нові аргументи щодо виокремлення скіфо-грецького періоду, поділу історії Ольвії на «догетську» та «післягетську»?

2. Приділяючи значну увагу проблемам хронології подій декрету на честь Протогена, автор уникає розгляду питань про племена, які згадані у цьому декреті, вказуючи, що «Традиційно, зовнішньополітичний аспект

Декрету (походження і пересування племен) не розглядається» (с. 240). На нашу думку, матеріали даного дослідження дають підстави сподіватися на уточнення ряду контроверсійних аспектів цієї проблеми.

3. На нашу думку, недоцільно було наводити у дисертації цікавий, але не пов'язаний безпосередньо з темою дослідження матеріал щодо культу річкового божества.

4. Доцільно було би написати короткі родовідні довідки головних та другорядних сімей Ольвії, щодо яких у Додатках наведені фрагменти родовідних гілок. На наш погляд, це сприятиме практичному використанню результатів дисертаційного дослідження.

5. Просопографічні дослідження не можуть проводитися без застосування гіпотетичних реконструкцій. Однак, на нашу думку, реконструкції монетних монограм, що ототожнюються дослідником з іменами епонімів Ольвії, повинні виконуватися з більшою обережністю і застереженнями. Адже монетна монограма вміщує лише перші літери імені чи патроніма монетного магістрата.

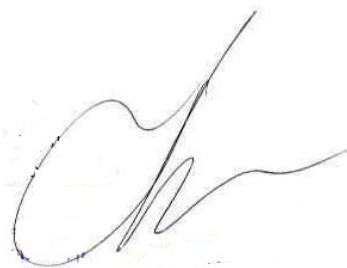
Однак ці зауваження і побажання не применшують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Проведена дисертантом робота засвідчує його фахову зрілість, уміння ставити і професійно вирішувати актуальні дослідницькі завдання. Дисертація М.І. Ніколаєва є самостійним завершеним комплексним і актуальним дослідженням важливої та складної теми, написаним на ґрунтовній джерельній основі. У роботі конкретно-історичні питання переплітаються з теоретичними, аналіз переростає у синтез. Результати дослідження у сукупності вирішують важливу наукову проблему як в галузі всесвітньої історії, так і в галузі історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Висновки, сформульовані у дисертації, є новими для вітчизняної історичної науки, аргументовані і достовірні, викладені у авторефераті автора та в опублікованих ним працях.

Дисертація оформлена у відповідності з встановленими вимогами.

Зазначене вище дає підстави вважати, що дисертаційна робота М.І. Ніколаєва «Просопографія політичної та культової еліти Ольвії Понтійської V ст. до н. е. – I ст. н. е. (на основі синхронізації епонімного каталогу *IosPE*. I². 201)» за своїм змістом та оформленням повністю відповідає вимогам МОН до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук і «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінета Міністрів України від 24 07 2013 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінета Міністрів України 18 08 2015 656, а її автор Ніколаєв Микола Ілліч заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої
історії Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені І. Франка

О.М. Петречко

20.12.2016

